

УДК 330.4:336

Ю.М. Матвєєва

Структура зовнішнього державного боргу України та особливості його обслуговування

В статті визначено динаміку державного зовнішнього боргу та зміни в його структурі. Обґрунтовано необхідність здійснення державами зовнішніх запозичень, як інструменту пом'якшення фінансових проблем та пожвавлення економічної діяльності в країні.

Ключові слова: державний зовнішній борг, прямий борг, гарантований борг, динаміка державного боргу, кредитор, обслуговування боргу.

The paper deals with the public external debt and the change in its structure. Necessity of realisation of external loans by the states, as a tool of softening of financial problems and country's economic activities revival is proved.

Keywords: public external debt, plain duty, guaranteed debt, dynamics of a public debt, creditor, debt service.

Вступ. В умовах фінансової глобалізації розвиток міжнародної фінансової системи характеризується значним зростанням обсягів зовнішньої державної заборгованості країн світу. На сучасному етапі розвитку державний борг є однією з найважливіших складових фінансової системи багатьох країн світу, інструментом у механізмі макроекономічного регулювання та реалізації економічної стратегії держави. В Україні за роки її незалежності формування боргу відбувалося значною мірою під впливом потреб оперативного фінансування поточних бюджетних видатків, що зумовило його структуру та обсяги. До основних причин швидкого зростання державного боргу України за роки її незалежності можна віднести: необхідність збільшення валютних резервів для забезпечення стабільності національної грошової одиниці;

залежність від імпорту енергоносіїв; потреби технічного переозброєння більшості галузей національної економіки.

Проблема фінансування дефіциту бюджету через механізм державного боргу перетворилась в одну із найбільш актуальних, не лише фінансової — але і всієї суспільної системи в цілому.

Це пояснюється наступним:

- Україна, в результаті розвалу Радянського Союзу при розмежуванні фінансових активів отримала практично «нульовий» резерв банківських активів. Недостатність «стартового капіталу» для економічного розвитку примусило Україну звертатись за зовнішніми кредитами;

- практичне «обнуління» банківських рахунків в установах колишнього Ощадного банку Радянського Союзу поставило Україну перед фактом визнання повернення громадянам знецінених заощаджень, які фактично виплачуються повністю за рахунок коштів Державного бюджету України;

- складними та неоднозначними взаєминами з міжнародними кредиторами з повернення запозичених кредитних ресурсів;

Одним з головних завдань фінансової політики держави, гарантом стабільності її фінансової системи є управління та обслуговування державного боргу. Ефективне управління боргом на всіх його етапах дозволить уникнути кризових боргових ситуацій та перевантаження видаткової частини державного бюджету в розрізі витрат на обслуговування державного боргу, сприятиме забезпеченню стабілізації соціально-економічної ситуації та розвитку економіки України.

Аналіз останніх досліджень. Велике значення має державний борг у фінансовій системі держави, що

привело до постійної уваги різних вчених-дослідників. В економічній теорії ще в ХІХ ст. сформувався напрям економічної думки, що надавав великого значення позичковому фінансуванню в стимулювання економічного розвитку. Це – вчення Дітцеля і Вагнера про «об’єктивно-обумовлені принципи покриття», розвиток класичною школою поняття компенсаційного бюджету, обґрунтування кейнсіанським напрямом необхідності дефіцитного фінансування з метою стимулювання сукупного попиту. Можливість значного нарощування державного боргу з метою стабілізації економіки визнається, зокрема, кейнсіанською школою.

Серед західних вчених також особливої уваги заслуговують праці Р. Барро, Дж. Бьюкенена, П. Елворта, Н. Калдора, П. Кругмана, А. Лернера, К. Маркса, Р. Масгрейва, Л. Мауера, Ф. Махлупа, Ф. Модільяні, Л. Пазинетті, Д. Рікардо, А. Сміта, Дж. Стігліца, П. Харрода та ін. Різні сторони аналізу даного питання розкриті у роботах українських вчених, зокрема, у працях Барановського О.І., Василика О.Д., Вахненко Т.П., Гейця В.М., Козюка В.В., Кучер Г.В., Лісовенка В.В., Луцишиної З.О., Лютого І.О., Новицького В.Є., Новосад Л.Я., Плотнікова О.В., Федосова В.М. та ін. Зовнішню заборгованість також досліджували російські вчені-економісти Вавілов А., Саркісянц А., Федякіна Л. та ін.

Невирішені проблеми. Стимулюючий вплив на розвиток економіки має залучення зовнішніх позик, оскільки це в реальних термінах означає надходження додаткових ресурсів, що можуть дати поштовх економічному зростанню.

Зовнішня заборгованість, зокрема, дозволяє країні здійснювати більші сукупні витрати, ніж вироблений

національний дохід. Завдяки зовнішньому запозиченню з'являється можливість прискорити темпи зростання національного доходу країни за рахунок можливих додаткових інвестицій.

Оскільки можливості збільшення внутрішніх заощаджень обмежені мінімально-необхідним рівнем споживання, то саме зовнішнє фінансування стає важливим джерелом інвестування в економіку. Від'ємне сальдо поточного рахунку може фінансуватися чи то нарощуванням зовнішнього боргу, чи то зменшенням міжнародних резервів. Оскільки ціль забезпечення стабільності національної валюти не допускає зменшення офіційних валютних резервів, то часто звертаються до зовнішніх запозичень.

Зважаючи на всі позитивні моменти залучення зовнішніх коштів до економіки держави та при розробці стратегії економічного розвитку, необхідно враховувати негативні наслідки державних позик, а тому вибирати оптимальні співвідношення параметрів державного запозичення з іншими макроекономічними показниками.

Руйнівні наслідки державного запозичення виявляються, насамперед, у витісненні приватних інвестицій і зменшення на цій основі виробничих фондів країни. Тож слід обґрунтовано підходити до вирішення питань пов'язаних з розробленням боргової політики країни. Також слід звернути увагу на особливості обслуговування та управління державним боргом. Обслуговування і погашення державного боргу - одна з найвагоміших статей державного бюджету.

Мета. Визначити структуру зовнішнього боргу України та розглянути особливості обслуговування державної зовнішньої заборгованості.

Основний матеріал. Активна політика держави на внутрішньому і на зовнішньому ринку капіталів закономірно призводить до утворення державного боргу, який поділяється на внутрішній і зовнішній. Зовнішні запозичення завжди пов'язані з досягненням задоволення інтересів держави через відповідну стратегію і тактику її уряду.

Зовнішній державний борг - це сукупність економічних відносин, в яких держава виступає на світовому ринку позикових капіталів у ролі позичальника. [3]

Залучення фінансових ресурсів державою на кредитній основі для покриття власних потреб є прийнятною та об'єктивно зумовленою практикою здійснення економічної діяльності. Вільні капітали країн здійснюють рух із метою пошуку сфер свого застосування. Участь держави у міжнародному і внутрішньому русі капіталів є фактом її входження до світогосподарського простору. [1]

В своїй діяльності Україна співпрацює з іноземними державними і міжнародними фінансово-кредитними установами в області державного кредиту. Інституційна система міжнародних і валютно-фінансових відносин включає численні міжнародні організації. Ці організації об'єднує спільна мета - розвиток співробітництва і забезпечення цілісності та стабілізації складного і суперечливого всесвітнього господарства. До організацій, що мають всесвітнє значення, відносять спеціалізовані інститути ООН:

- Міжнародний валютний фонд;
- Міжнародний банк реконструкції та розвитку;
- Міжнародна асоціація розвитку;

– Міжнародна фінансова корпорація - Світовий банк.

Крім цього, зовнішній борг може утворюватися при одержанні позик від іноземних держав та їх угруповань. Сюди належать кредити держав Європейського співтовариства, кредити держав постачальників енергоносіїв.

Відносини України з міжнародними фінансовими організаціями юридичне опосередковуються Законом України "Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій" від 3 червня 1992 року N 2402-XII і угодами між Україною та вказаними організаціями.

Програми кредитування Світового банку передбачають ряд операцій, кожна з яких стосується конкретних вимог, пов'язаних з перебудовою і капіталовкладеннями.

З Європейським банком реконструкції і розвитку Україна співробітничает по таких напрямках, як енергетика і телекомунікації.

Співробітництво з Міжнародним валютним фондом пов'язане з регулюванням валютно-кредитних відносин і наданням Україні допомоги при валютних ускладненнях шляхом надання коротко- і середньострокових кредитів. Головним призначенням кредитів "стенд-бай" є кредитування макроекономічних програм країнам-членам МВФ. Кошти надаються певними порціями (траншами) через встановлені проміжки часу. Хід виконання кредитної угоди контролюється з допомогою цільових критеріїв. З їх досягненням позичальник отримує наступну порцію кредиту.

Стабілізаційні програми розробляє МВФ спільно з країною-позичальником. Програми направлені на використання переважно ринкового регулювання економіки, носять дефляційний характер. Вони включають: скорочення державних витрат, особливо на соціальні потреби; збільшення податків на особисті доходи; відміну або зменшення державних субсидій на продовольство і товари широкого вжитку; підвищення облікових ставок, обмеження обсягу кредиту; девальвацію національної валюти, запровадження єдиного валютного курсу, регулювання зовнішньої заборгованості. [2]

Усі проекти, на які можуть бути надані позички цими організаціями, поділяються на чотири групи: проекти макроекономічної стабілізації економіки країни позичальника, проекти структурних перетворень у певних секторах економіки, інвестиційні проекти та проекти технічної допомоги.

Найважливіше значення мають інвестиційні проекти. Вони спрямовані на розвиток певних секторів економіки, де передбачається обов'язкове внутрішнє співфінансування. Усі кредити, що надаються Міжнародними фінансовими організаціями, мають для економіки держави важливе значення. Вони надаються на вигідних умовах під низькі проценти (5 - 7 відсотків річних) на строк до 20 років. [1]

Найбільшу складність для держави як в плані зростання зовнішнього боргу, так і в плані використання кредитів становлять запозичення, одержані від іноземних комерційних структур під гарантії уряду. Ці кредити, як підтверджує досвід багатьох країн, мають найнижчі показники щодо ефективності використання. Слід також зазначити, що за прийнятного ринкового середовища

гарантії уряду не є обов'язковим елементом кредитування.
[3]

На залучення іноземних коштів впливає рейтинг країни-позичальника, що визначає рівень її платоспроможності. На боргове навантаження та стан платоспроможності країни впливає обсяг державного боргу та його структура.

З метою недопущення зростання боргового навантаження уряди країн передусім контролюють рівень прямого державного боргу, оскільки операції саме за ним безпосередньо впливають на показники державного бюджету.

Величина та структура державного боргу в залежності від кредитора відображені в таблиці 1.

Таблиця 1

Зовнішній державний та зовнішній гарантований державою борг України за станом на 30.04.2009
(за ознакою умовності)

Показники	дол. США	грн.	%
<i>Загальна сума зовнішнього державного боргу</i>	10 848 856,06	83 536 191,69	44,19
1. Заборгованість за позиками, наданими міжнародними організаціями економічного розвитку	3 145 437,58	24 219 869,36	12,81
Європейське співтовариство	19 235,70	148 114,89	0,08
Європейський банк реконструкції та розвитку	263 003,20	2 025 124,65	1,07
Світовий банк	2 863 198,68	22 046 629,82	11,66
2. Заборгованість за позиками, наданими закордонними органами управління	1 568 778,64	12 079 595,57	6,39
Італія	47 843,31	368 393,50	0,19

Німеччина	226 450,47	1 743 668,59	0,92
Росія	1 094 605,86	8 428 465,12	4,46
США	116 017,60	893 335,55	0,47
Франція	12 577,43	96 846,21	0,05
Японія	71 283,97	548 886,60	0,29
3. Заборгованість за позиками, наданими іноземними комерційними банками	67,83	522,28	0,00
Chase Manhattan Bank Luxembourg S.A.	67,83	522,28	0,00
4. Заборгованість, не віднесена до інших категорій	6 134 572,01	47 236 204,48	24,99
ОЗДП 2003 року	1 000 000,00	7 700 000,00	4,07
ОЗДП 2004 року	1 000 000,00	8 470 000,00	4,48
ОЗДП 2005 року	795 960,00	6 128 892,00	3,24
ОЗДП 2006 року	2 038 612,01	15 697 312,48	8,30
ОЗДП 2007 року	1 200 000,00	9 240 000,00	4,89
<i>Зовнішній гарантований борг</i>	6 408 231,29	49 343 380,84	26,10
1. Заборгованість за позиками, наданими міжнародними організаціями економічного розвитку	4 864 561,38	37 457 122,57	19,81
Європейське співтовариство з атомної енергії	67 405,77	519 024,39	0,27
Європейський банк реконструкції та розвитку	161 397,47	1 242 760,49	0,66
Міжнародний Валютний Фонд	4 537 866,75	34 941 574,01	18,48
Світовий Банк	97 891,39	753 763,68	0,40
2. Заборгованість за позиками, наданими іноземними комерційними банками	682 336,57	5 253 991,58	2,78
Citibank, N.A. London	371 297,61	2 858 991,60	1,51
Deutsche Bank AG London	311 038,96	2 394 999,98	1,27

3. Заборгованість не віднесена до інших категорій	861 333,34	6 632 266,69	3,51
Credit Suisse First Boston International	150 000,00	1 155 000,00	0,61
Credit Suisse International	378 000,00	2 910 600,00	1,54
Maglin Capital Limited	333 333,34	2 566 666,69	1,36

За даними Міністерства фінансів України [7]

Зміни у сумах державного зовнішнього боргу можна побачити у таблиці 2.

Таблиця 2

Зовнішній державний та зовнішній гарантований державою борг за останні роки

(тис. грн.)

Показники	2004	2005	2006	2007	2008	30.04. 2009
Зовнішній державний борг	644468 62,83	589573 10,85	639398 38,99	699373 89,22	142742 873	132879 572,5
Прямий державний борг	467290 17,78	439571 33,90	495060 74,19	534878 91,96	860231 01,79	835361 91,69
Гарантований державою борг	177178 45,05	150001 76,95	144337 64,80	164494 97,26	567197 71,19	493433 80,84

За даними Міністерства фінансів України [7]

Станом на 30 квітня 2009 року державний зовнішній борг у структурі державного боргу становить 83.536.191,69 тис. грн. (44,2%) або 10.848.856,06 тис. дол. США.

Гарантований зовнішній борг у структурі державного боргу становить 49.343.380,84 тис. грн. (26,1%) або 6.408.231,29 тис. дол. США.

Протягом січня-квітня 2009 року сума державного та гарантованого державою боргу України зменшилася у гривневому еквіваленті на 359.121,28 тис. грн. (0,2%), в основному, за рахунок зниження курсів євро та швейцарських франків до гривні. При цьому, державний зовнішній борг зменшився на 2.486.910,10 тис. грн. (2,9%).

Гарантований державою борг України зменшився на 3.559.188,18 тис. грн. (6,1%), що пов'язано як із зниженням курсів євро та СПЗ (спеціальні права запозичень) до гривні, так і з погашенням гарантованого державою боргу перед Colvis Finance Limited.

Україна має найбільші запозичення в доларах США. Структура державного боргу, в залежності від валют погашення відображена в таблиці 3.

Таблиця 3.

Державний та гарантований державою борг України за станом на 30.04.2009

(тис. одиниць)

Показники	дол. США	грн.	%
Загальна сума державного та гарантованого державного боргу	24 552 112,41	189 051 265,54	100,00
ЄВРО	1 779 382,22	13 701 243,00	7,25
Долар США	10 830 737,41	83 396 678,05	44,11
СПЗ	4 537 866,75	34 941 574,01	18,48
Українська гривня	6 294 230,05	48 465 571,40	25,64
Швейцарський франк	676 333,51	5 207 768,06	2,75
Японська єна	433 562,47	3 338 431,02	1,77

За даними Міністерства фінансів України [7]

Розглядаючи питання обслуговування державного боргу, необхідно акцентувати увагу на розбіжності у трактуванні понять «обслуговування боргу» та «погашення

боргу». Міжнародна статистика під час оцінки платоспроможності позичальника державних кредитів дає тлумачення цих питань таким чином:

- погашення боргу – це операції повернення суми основного боргу кредиторів. Відбувається за рахунок здійснення амортизаційних платежів;

- обслуговування боргу – це операції повернення основного боргу та сплати відсотків і компенсаційних виплат за борговими зобов'язаннями.

Міністерство фінансів і Державне казначейство України вкладають у поняття обслуговування державного боргу інший зміст. Специфічність обслуговування державного боргу України полягає у внесенні до планових витрат держави з обслуговування державного боргу витрат, пов'язаних з обслуговуванням іноземних гарантованих урядом кредитів.

Під час планування витрат на обслуговування зовнішнього державного боргу здійснюються прямі фінансові розрахунки, відповідно до підписаних кредитних угод, наданих урядом гарантій і випущених боргових зобов'язань.

Обчислення загальних планових витрат для фінансування платежів із погашення основного боргу та сплати відсотків за чинними кредитними лініями враховує такі суми у валюті платежу:

- основний борг;
- відсотки за кредит;
- сплата комісій за зобов'язаннями;
- сплата комісій банку-агента за обслуговування.

Розрахунки видатків держави здійснюються відповідно до бюджетної класифікації видатків за функціональною структурою та за типом боргового

зобов'язання. Для своєчасного та повного виконання обов'язків гаранта з повернення іноземних кредитів планові платежі обчислюються за кожною конкретною лінією з виділенням сум основного боргу, відсотків за кредит і витрат, пов'язаних зі сплатою комісій за зобов'язаннями. [3]

В тому випадку, коли сплата основного боргу та відсотків відбувається не разовим платежем, то визначаються окремі суми на кожен дату платежу. Департамент управління державним боргом Міністерства фінансів складає графік платежів. Облік інформації і моніторинг платежів охоплює такі дві стадії:

- реєстрація підготовки та передачі платіжної вимоги;
- підтвердження фактичного здійснення платежу.

Для обслуговування зовнішнього боргу визначають коефіцієнт обслуговування. Він розраховується, як відношення всіх платежів за заборгованістю до валютних надходжень держави, виражене у відсотках. Сприятливим рівнем обслуговування вважається значення показника не більше 25%.

На обслуговування боргів відволікаються значні фінансові ресурси, збільшуються навантаження на бюджет держави, посилюються інфляційні процеси.

Формування зовнішнього державного боргу України розпочалося з 1992 року. Уряд почав залучати кредити під державні гарантії. За цей час під державні гарантії було залучено близько 1 млрд. дол. США, з яких лише 104,9 млн. дол. Було погашено в цьому періоді. Тому 1993 року обсяг зовнішнього боргу зріс в 9,2 рази. Весь борг було сформовано за рахунок міждержавних кредитних ліній ФРН, США та Європейського Союзу. У 1994 році

з'явилась заборгованість перед країнами СНД, яка стала основним чинником зовнішнього державного боргу.

В період з 1998 року по 2000 рік державний борг був дуже високим. В цей період Уряд України різко скорочує запозичення на зовнішніх ринках у зв'язку з азіатською, а потім і російською кризами, які відбили бажання в іноземних інвесторів вкладати кошти в ринки, що є занадто ризикованими. Україна потрапила до переліку країн, які значно постраждали від кризи. За станом на перше січня 2000 року державний зовнішній борг складав 12,44 млрд. дол. США або 51% до ВВП та 76,6% до експорту товарів та послуг. У 1999 році норма обслуговування зовнішнього боргу України перебувала на рівні 16,1%. У 1999 році державний та гарантований державою борг складав 61,0% до ВВП, а у його складі державний зовнішній прямиий та гарантований борг становив 49,9%, що є досить високим значенням. За показником відношення зовнішнього боргу до ВВП Україна на той час перевищувала критичний рівень, який становить 60%.

На сьогоднішній день у порівнянні з початком двохтисячних років державний зовнішній борг значно зменшився, але все одно світова криза 2008 року сприяла збільшенню суми державного зовнішнього боргу у 2008 році на 72 805 483,78 тис. грн. або 48,99%. Збільшення державного зовнішнього боргу можна прослідкувати на рисунку 1.

Найбільшим позичальником України за прямим зовнішнім боргом є Світовий Банк, позика якого займає 11,66% у структурі державного боргу нашої держави.

Рис. 1 – Динаміка зовнішнього державного боргу України за 2004-2009 роки

Найбільшою позицією закордонного органу управління є позика російської Федерації. Її частка у структурі державного боргу дорівнює 4,46%. Найбільшу частку у структурі державного боргу України із гарантованих державою позик займає позика Міжнародного Валютного фонду і дорівнює 18,48%.

Всього фінансування та погашення за зовнішніми борговими зобов'язаннями станом на 2008 рік становить 41 118,8 тис. дол. США. Обслуговування державного зовнішнього боргу дорівнює 17 193,3 тис. дол. США. (99,3% від запланованої суми на обслуговування). Всього витрат, пов'язаних з зовнішнім державним боргом – 58 312,1 тис. дол. США. (99,8 від запланованої величини).

Висновок. Підсумовуючи викладене можна сказати, що вплив запозичень на економіку держави проявляється в наступному: зовнішні позики надають державі можливість інвестувати і споживати понад те, що виробляє її економіка. Ефективне використання зовнішніх запозичень для фінансування капітальних вкладень стиму-

лює економічний прогрес. Зовнішні запозичення мають продуктивно використовуватися і спрямовуватися на розширення виробничих потужностей, що створить можливості для зростання обсягів експорту продукції, забезпечення майбутнього фінансування відсоткових та амортизаційних виплат за зовнішнім державним боргом.

Також треба зазначити, що невідкладним завданням для України є зменшення боргового навантаження та вдосконалення системи управління та обслуговування державного боргу. Необхідно вжити заходів щодо поліпшення прогнозування боргової політики та її координації з бюджетною, податковою та грошово-кредитною політикою.

Література.

1. Василик О.Д., Теорія фінансів: Підручник. – К.: Видавництво НІОС, 2000.
2. Мозговий О. М., Оболенська Т. Є., Мусієць Т. В.: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2005. — 557 с.
3. Ушакова Н.М., Кучер Г.В., Александров В.Т., Недбаєва С.М. Державні фінанси: Управління державним боргом: У 5-ти томах. – Т. 2. – К.: НВТ "АВТ лтд", 2004. – 368 с.
4. Верховна Рада України: www.rada.kiev.ua
5. Кабінет Міністрів України: www.kmu.gov.ua/main_organy.htm
6. Фінанси України :www.finance.com.ua/
7. Міністерство фінансів України: <http://www.minfin.gov.ua/>